

Bağdat'tan Dimaşk'a Uzanan Bir Ulema Ailesi: Cevziler The 'Ulamā' Family from Baghdad to Damascus: The Jawzīs

Emrah ŞAHİN

Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dkt. Öğrencisi Emrah ŞAHİN

Ankara Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı,
Ankara, Türkiye

ORCID: [0000-0002-4486-2628](https://orcid.org/0000-0002-4486-2628)

e-mail: emrahsahintr1991@gmail.com

Başvuru/Submitted: 02.01.2025

Kabul/Accepted: 07.03.2025

Atf: Şahin, Emrah, “Bağdat’tan Dimaşk’a Uzanan Bir Ulema Ailesi: Cevziler”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (Haziran 2025): 210-228.

Citation: Şahin, Emrah, “The ‘Ulamā’ Family from Baghdad to Damascus: The Jawzīs”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, 8/1 (June 2025): 210-228.

Lisans/License:

Öz- XII. yüzyılın ortalarında Bağdat’ın önde gelen Hanbeli âlimlerinden eğitim alan Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin ilmî ve siyasî çevrelerle kurduğu ilişkiler sayesinde tüccar kökenli Cevzî ailesi, bir ulema ailesine dönüşerek bu hüviyetini XIII. yüzyılın ortalarına kadar korudu. Ebu’l-Ferec ile başlayan süreçte Cevzî ailesinin erkekleri, birer âlim adayı olarak dünyaya geldiler ve ilmî tahsillerini tamamladıktan sonra, ulema sınıfının doğal bir üyesi olarak müderrislik ve vaizlik gibi görevler üstlendiler. Geniş kitlelere hitap etme imkânı veren vaizlik mesleğini icra etmeleri sayesinde Cevzîler, kamuoyunu etkileme gücüne sahip birer politik figür haline geldiler. Bağdat’taki Hanbeli âlimlerin en önemli isimlerinden olan Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî halife, vezir ve hanedan mensuplarıyla kurduğu yakın ilişkiler sayesinde aynı anda birçok medresenin müderrisliğini elinde tutmanın yanı sıra, coşkulu vaazlarıyla toplum üzerinde güçlü bir etki oluşturdu. İkinci kuşak Cevzîlerden Muhyiddin Yusuf İbnü’l-Cevzî’nin müderrislik ve vaizliğin ardından bürokratik ve diplomatik görevlere getirilmesi, ailenin politik kimliğini daha aşikâr hale getirdi. Sibt İbnü’l-Cevzî ile bu kimlik Eyyubi hâkimiyetindeki Dimaşk’a da taşındı. Bu makale, orta çağ İslam dünyasının iki önemli merkezi olan Bağdat ve Dimaşk’ta yaklaşık bir asır etkili konumda bulunan Cevzî ailesinin ilmî ve siyasî ilişkilerini inceleyerek, vaizlik mesleğinin onlar için yalnızca bir gelenek değil, aynı zamanda toplumsal ve siyasal güç kazandıran bir araç haline geldiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler– Abbâsiler, Vaaz, Vaiz, Cevziler, Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî, Sibt İbnü’l-Cevzî.

Abstract – Although the Jawzīs originated from a family of traders, they came to be recognized as a distinguished ‘ulamā’ family by the mid-12th century, owing to the scholarly and political networks established by Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī, who had received his education from the foremost Hanbalī scholars in Baghdad. They sustained this scholarly identity until the mid-13th century. Throughout this period, the male members of the Jawzī family were raised and educated with the expectation of becoming scholars.

The Jawzīs also emerged as political figures, wielding the power to shape public opinion through their practice of preaching, which enabled them to address large audiences. Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī, a leading Hanbalī scholar in Baghdad, concurrently held headship positions in several madrasas, facilitated by his close relationships with caliphs, viziers, and members of the ruling dynasty. His eloquent and impactful sermons allowed him to exert substantial influence over the society of his time.

In the second generation, Muhy al-Dīn Yusuf assumed bureaucratic and diplomatic roles after serving as a teacher and preacher, further solidifying the family’s political identity. This legacy was extended to Damascus by Sibt Ibn al-Jawzī. This article examines the journey of the Jawzī family from Baghdad to Damascus over the course of nearly a century, demonstrating how preaching, which evolved into a family tradition for the Jawzīs, conferred upon them significant social and political authority.

Keywords– The Abbāsids, Preaching, Preacher, The Jawzīs, Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī, Sibt Ibn al-Jawzī.

Yayın Tarihi	26 Haziran 2025
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: Bir İç Hakem (Editör-Yayın Kurulu Üyesi) İçerik İncelemesi: Üç Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik
Benzerlik Taraması	Yapıldı-İntihal.Net
Etik Bildirim	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr
Date of Publication	26 June 2025
Reviewers	Single Anonymized - An Internal (Editor board member) Double Anonymized - Three External
Review Reports	Double-blind
Plagiarism Checks	Yes – İntihal.Net
Complaints	ortacagarastirmalaridergisi@gmail.com
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest.
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

EXTENDED ABSTRACT

The Jawzīs, originally a wealthy family of copper merchants, underwent a profound transformation when Abū al-Faraj Ibn al-Jawzī, following his education in Baghdad, rose to prominence as a preacher with remarkable influence in public, scholarly, and political spheres. This process of redefining the family's identity began when Abū al-Faraj pursued his studies under the tutelage of distinguished Ḥanbalī scholars, such as Ibn Nāṣir al-Salāmī and Ibn al-Zāghūnī. His exceptional talent and commitment soon earned him the admiration of his teachers. However, it was his unparalleled skill as a preacher that truly set him apart, enabling him to captivate audiences and gain recognition from state administrators, who saw in him a powerful instrument to sway public opinion.

Through his association with the leading scholars of Baghdad, Abū al-Faraj not only became embedded in the city's intellectual circles but also joined a “network of Ḥanbalī scholars,” a group that played a significant role in shaping the scholarly and political landscape of the era. His political ascent was facilitated by the appointment of Ibn Hubayra, a fellow Ḥanbalī scholar and member of this network, as vizier during the reign of al-Muqtafi li-Amr Allāh. This connection provided Abū al-Faraj with access to the caliphal court and secured him prominent teaching positions in Baghdad's renowned madrasas, solidifying his stature as a scholar and preacher of considerable influence.

Despite his elevated status, Abū al-Faraj's position remained contingent upon the patronage of influential statesmen, particularly viziers. This reliance became apparent during the reign of Caliph al-Nāṣir li-Dīn Allah, whose policy of sectarian inclusivity and the appointment of the Shīʿī Ibn al-Qaṣṣāb as vizier prompted a critical re-evaluation of Abū al-Faraj's earlier actions. Ultimately, he was exiled—an episode that illustrates how even preachers with considerable societal influence remained susceptible in the absence of strong political support. This episode underscores the precarious balance between the

authority of religious scholars and their reliance on political patronage, demonstrating how contingent their positions were on broader political conditions.

For the subsequent generation of the Jawzî family, patronage relationships continued to be crucial. Abū al-Faraj endeavored to ensure his sons followed in his footsteps, aspiring to mold them into scholars and preachers who could uphold the family's emerging legacy. His eldest son, Abū Bakr 'Abd al-'Azîz, embarked on this path but was killed while on an official preaching assignment in Mosul, an event that marked a significant loss for the family. His middle son, Abū al-Qāsim Alî, initially embraced the scholarly life, receiving the necessary education and working as a preacher. However, he eventually deviated from this trajectory, adopting a lifestyle that failed to align with his father's expectations.

The youngest son, Abū Muḥammad Muḥy al-Dīn Yūsuf, played the most significant role in perpetuating the Jawzî family's scholarly identity. Following in his father's footsteps, Yusuf began his career as a preacher, supported initially by the mother of Caliph Nāṣir. After Abū al-Faraj's death in 597/1201, Yusuf succeeded him as a preacher and gradually expanded his roles to include diplomatic missions on behalf of the caliph. His career exemplifies how the Jawzîs navigated the complex interplay of scholarly, political, and bureaucratic responsibilities to maintain their influence. Yūsuf's sons, Jamāl al-Dīn 'Abd al-Raḥmān, 'Abd Allāh, and 'Abd al-Karīm, continued the family's tradition, working as teachers and contributing to the Jawzîs' reputation as a politically and intellectually significant family in Baghdad.

The family's influence extended beyond Baghdad through Abū al-Faraj's grandson, Sibṭ Ibn al-Jawzî. While initially pursuing a career in preaching during his studies in Baghdad, Sibṭ chose a divergent path by relocating to Damascus. This move not only spread the Jawzîs' reputation as preachers to a new region but also established connections with the Ayyūbids, further broadening the family's sphere of influence. By integrating into Damascus's political and scholarly circles, the Jawzîs consolidated their status as a prominent and influential scholarly family across the Islamic world.

The Jawzîs' ability to shape public opinion and exert political influence was deeply rooted in their roles as preachers. Their capacity to address and mobilize large audiences made them valuable intermediaries between the state and society. The family's experiences in Baghdad and Damascus exemplify how 'ulamā' families managed the complexities of political patronage while maintaining their scholarly roles.

The Jawzîs' story highlights the intricate relationships that defined the lives of religious scholars in the medieval Islamic world. Their influence, while significant, remained dependent on the political structures of their time, illustrating both their power and the limitations imposed by their reliance on state support.

GİRİŞ

İlim tahsiline başlayan bir talebe için, ailesinde daha önce benzer bir süreci yaşamış birinin bulunması önemli bir avantaj sağlıyordu. Ulema ailesine mensup bir âlim aday, ilmi gelişimini destekleyecek kaynaklara ve hocalara erişim konusunda ayrıcalıklı bir konumda bulunuyordu. Aile bağları ve kurulan ilişkiler, eğitim sürecini kolaylaştırdığı gibi tahsilini tamamladıktan sonra da bireyin ulema zümresi içerisinde yer edinmesine imkân tanıyordu. Devlet adamları ile ulema arasındaki himaye ilişkileri, sadece bireysel ilmî gelişimi değil, aynı zamanda siyasi yapı içerisindeki güç dengelerini de şekillendiriyordu. Ulema, devlet nezdinde meşruiyet sağlayıcı bir unsur olarak önemli bir konumdayken yönetici sınıf da ulemadan aldığı destekle halk nezdindeki otoritesini güçlendiriyordu. Dolayısıyla, ulema aileleri yalnızca ilmi geleneğin taşıyıcıları değil, aynı zamanda kamuoyu oluşturma ve siyasi meşruiyet üretme süreçlerinde de belirleyici aktörlerdi. Bunun dikkat çekici örneklerinden biri Cevzî ailesidir.

Bu çalışmada, Cevzî nisbesiyle anılan âlimlerin mensubu olduğu aile, bir ulema ailesi olarak ele alınmaktadır. Aile mensuplarını topluca ifade etmek için "Cevzîler" terimi kullanılmıştır. Literatürde böyle bir kullanım yaygın olmasa da bu çalışma, Cevzî ailesinin bir ilmi-siyasi kimliğe sahip olduğunu vurgulayan bir çalışma olması itibarıyla, bu kavramsallaştırmayı bilinçli bir şekilde benimsemektedir.

XII. yüzyılın son çeyreğinden XIII. yüzyılın ortalarına kadar Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201) ve Muhyiddin Yusuf İbnü'l-Cevzî (ö. 656/1258) ile Bağdat'ta, Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) kanalıyla Dimaşk'ta etkili olan Cevzîler telif ettikleri eserlerle ve müderrislik, vaizlik gibi meslekleri icra etmeleri vasıtasıyla sahip oldukları toplumsal tesir gücüyle önde gelen âlimler yetiştiren bir ulema ailesi durumundaydı. Cevzîler hitabet yetenekleri sayesinde geniş kitlelere ulaşarak kamuoyu üzerinde etkili oldu ve siyaset ile toplum arasında güçlü bir köprü görevi gördü. Ailenin faaliyetleri, orta çağ İslam dünyasında ulema ailelerinin patronaj ilişkilerini nasıl yönettiğini ve bu ilişkilerin onların hayatlarını nasıl şekillendirdiğini göstermesi bakımından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Çalışmada tarihsel bağlamı anlamak amacıyla klasik İslam tarihçiliğinin temel kaynakları ile modern literatür birlikte ele alınmaktadır. Klasik kaynakların sunduğu veriler, modern tarih yazımının sunduğu yaklaşımlarla birlikte değerlendirilecek ve Cevzî ailesinin konumu bu iki perspektifin birleşimiyle analiz edilecektir. Bu bağlamda, özellikle Merlin Swartz'ın Hanbelî ulemanın siyasi ve toplumsal bağlamı üzerine yaptığı çalışmalar, önemli bir referans noktasıdır. Ancak Swartz'ın Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin kökenine dair ileri sürdüğü bazı görüşler, kaynakların eleştirel bir incelemesiyle yeniden değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın temel katkısı, Cevzî ailesini ulema-siyaset ilişkileri çerçevesinde ele alan sistematik bir inceleme sunmasıdır. Cevzî ailesinin tarihsel rolünü analiz ederek, ulema ailelerinin İslam toplumlarındaki siyasi ve toplumsal etkisini anlamaya yönelik bir katkı sağlamayı da amaçlamaktadır. Ayrıca, vaizlik mesleğinin sadece dini bir gelenek değil, aynı zamanda siyasi ve toplumsal bir güç kazanma aracı olarak nasıl işlev gördüğünü tartışmaya açarak, ulema sınıfının güç dinamikleri içindeki rolüne dair bir perspektif sunmayı hedeflemektedir.

1. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî: Bir Ulema Ailesinin Doğuşu

Cevzîleri bakır tüccarı bir aileden ulema ailesine dönüştüren süreci başlatan Ebu'l-Ferec, Bağdat'ta 510/1116 yılı civarında doğdu. Üç yaşında babasını kaybettikten sonra halası tarafından büyütülen Ebu'l-Ferec, ilim yolculuğuna İbn Nâsır es-Selâmi'nin (ö. 550/1155) yanında başlamıştı.¹ Ebu'l-Ferec'in İbn Nâsır'ın çevresine nasıl dahil olduğu ve tahsiline nasıl başladığı, Cevzîlerin dönüşümünü anlamak için önemli bir husustur. Bu konuda Merlin Swartz, XVII. yüzyıl müellifi İbnü'l-İmâd'ın (*Şezerâtü'z-zeheb*) aktardığı bilgilere dayanarak, İbn Nâsır'ın Ebu'l-Ferec'in dayısı olduğunu ileri sürmektedir.² Swartz, 2002 yılında yayımladığı *A Medieval Critique Of Anthropomorphism Ibn al-*

¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*, C. 22 (Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l Âlemiyye, 2013), 95; Yusuf Şevki Yavuz ve Casim Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, 543.

² Merlin L. Swartz, *Ibn al-Jawzî's Kitâb al-Qussâs wa'l-mudhakkirin* (Beyrut: Dar el-Machreq, 1986), 16.

Jawzi's Kitab Akhbar as-Sifat başlıklı çalışmasında bu iddiayı biraz daha detaylandırır ve İbn Nâsır'ın Ebu'l-Ferec'in dayısı olduğu kabulüne dayanan bir soyağacı verir. Buna göre, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî baba tarafından Arap, anne tarafından ise Türk ve İranlı'dır; İran kökleri Ebu Hâkim el-Habrî'ye, Türk kökleri ise İbn Nâsır'ın babası Nâsır bin Muhammed'e dayanmaktadır. Swartz'ın iddiasına göre, Ebu'l-Ferec'in annesi ve annesinin kardeşi İbn Nâsır, Ebu Hâkim el-Habrî'nin kızı ile Nasr b. Muhammed'in çocuklarıdır.³ Bu iddia doğru kabul edilirse, Ebu'l-Ferec'in anne tarafından bir ulema ailesinin içine doğduğu ve Cevzî ailesinin de Ebu'l-Ferec'in akrabalık ilişkilerinin tesiriyle yeni bir ulema ailesi olarak neşvünema bulduğu düşünülebilir. İbn Nâsır'ın babası Nâsır bin Muhammed'in ve annesinin dedesi Ebu Hâkim el-Habrî'nin tanınmış âlimler oldukları bilinmektedir.⁴ Ancak Ebu'l-Ferec'in annesinin, Ebu Hâkim'le veya İbn Nâsır'la akrabalık ilişkisini kanıtlayacak sağlam bir veri bulunmamaktadır. Swartz haricindeki diğer birçok araştırmacının dile getirmediği bu durum, XVII. yüzyılda yaşayan İbnü'l-İmâd tarafından Ebu'l-Ferec'in ölüm kaydı içerisinde verilen biyografik bilgiler arasında zikredilir.⁵ Swartz'ın çalışmasının ilgili bölümlerinde kullandığı diğer kaynaklarda bu minvalde bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca Ebu'l-Ferec'in kendi eserlerinde ve onun hayatı hakkında bilgi veren diğer çalışmalarda da Ebu'l-Ferec ile İbn Nâsır arasındaki akrabalık ilişkisine dair bir ifadeye rastlanmaz.

Swartz, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin annesinin dedesi olarak kabul ettiği Ebu Hâkim el-Habrî'nin hayatıyla ilgili verilerini Ebu'l-Ferec'in *el-Muntazam*, İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve'n-nihâye* ve Tâceddin es-Sübkî'nin (ö. 771/1370) *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-Kübrâ* adlı çalışmalarından elde etmiştir.⁶ *Muntazam*'da Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Ebu Hâkim'e dair kısa bir kayıt düşer, “Şeyhimiz Ebu'l-Fazl bin Nâsır'ın anne tarafından dedesidir.” diyerek onun şeyhlerinden bahseder ve nasıl öldüğünü anlatarak kaydı sonlandırır.⁷ Ebu Hâkim'le aralarında akrabalık ilişkisi bulunduğu dair doğrudan veya dolaylı herhangi bir ifade kullanmaz. İbn Kesîr de Ebu'l-Ferec'in aktardığı bilgilere ele alınan konu bakımından dikkate değer bir ilavede bulunmaz.⁸ Sübkî ise diğer iki kaynaktan verilen bilgileri nakleder ve bunlara sadece Habrî'nin Şiraz'da bulunan bir yer olduğu bilgisini ekler.⁹

Swartz, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin dayısı olarak gördüğü İbn Nâsır'dan bahsederken ise İbn Receb, İbnü'l-Esir ve Zehebî'ye isnat eder.¹⁰ Ancak bu kaynaklarda da Swartz'ın iddiasını destekleyecek bir bilgi bulunmaz. İbn Receb, Ebu'l-Ferec'in İbn Nâsır'ın talebelerinden biri olduğu ve ondan hadis dinlediği bilgilerini verir, aralarında akrabalık ilişkisi bulunduğu dair bir ifadeye veya nakle yer vermez.¹¹ Zehebî ise *Tezkiretü'l-Huffâz*'da İbn Nâsır'ın hayatı hakkında daha geniş bir anlatı sunar, ancak o da Ebu'l-Ferec'le aralarında hoca-talebe ilişkisi dışında bir bağ bulunduğu bahsetmez.¹² Eserinin tamamında vefeyât kısmını oldukça kısa tutan İbnü'l-Esir ise hicri 550 yılında ölen kişiler arasında İbn Nâsır'ı da zikreder, Şafilikten Hanbelîliğe geçtiğini belirtip doğum ve ölüm tarihini aktarır.¹³

Sadece İbnü'l-İmâd'a dayanarak Ebu'l-Ferec'in seçkin âlimler yetiştiren köklü bir aileye mensup olduğu iddiasını ortaya atan Swartz'ın atıfta bulunduğu, başta Ebu'l-Ferec'in kendisi olmak üzere diğer müellifler, akrabalık ilişkilerine değinmeme gibi bir tutuma sahip değillerdi. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, Swartz'ın da faydalandığı *Meşyehatü İbni'l-Cevzî* adlı eserinde hadis rivayet ettiği hocalarını anlatırken ilk sırada İbn Nâsır'ı zikreder ve ondan “şeyhimiz” şeklinde bahseder, aralarında kan bağı bulunduğu

³ Merlin L. Swartz, *A Medieval Critique of Anthropomorphism Ibn al-Jawzi's Kitab Akhbar as-Sifat* (Leiden: Brill, 2002), 6.

⁴ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 225; Ali Osman Ateş, “İbn Nâsır es-Selâmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, 225.

⁵ İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, ed. Abdükâdir el-Arnâut ve Muhammed el-Arnâut, C. 6 (Beyrut: Dâru İbn Kesir, 1988), 537-540.

⁶ Swartz, *A Medieval Critique*, 7.

⁷ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, C. 17 (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1992), 34.

⁸ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye Büyük İslam Tarihi*, çev. Mehmet Keskin, C. 12, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995), 299.

⁹ Tâceddin Sübkî, *Tabakatü's-Şâfiyyeti'l-kübrâ*, ed. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî ve Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, C. 5 (Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye), 62-63.

¹⁰ Swartz, *A Medieval Critique*, 6.

¹¹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 225-29.

¹² Zehebî, *Kitabu Tezkiretü'l-Huffâz*, C. 4, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, 1997), 1289-1293.

¹³ İzzeddin İbnü'l-Esir, *Büyük İslam Tarihi*, C. 11, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1985), 174 [Arapça aslı: İzzeddin İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî t-târih*, C. 10, (Beyrut: Darü'l-Kitabü'l-İlmiye, 2003), 401-402.]

yönelik bir bilgiye yer vermez.¹⁴ Ancak yeri geldiğinde bu tür bağlara değinmeden geçmez. Örneğin, Fâtıma bint Ebu Hâkim'e ayırdığı bölümde, "Bu kadın şeyhimiz, İbn Nâsır adlı şeyhimizin halasıdır." diyerek iki isim arasındaki akrabalık ilişkisini açıkça ifade eder.¹⁵ İbn Receb de İbn Nâsır'ın dedesinin adının İbtuğdi, babasının dedesinin adının ise Tekin el-Muzâferi olduğu bilgilerini vermek suretiyle kökenini mümkün olduğunca geriye götürerek izah etmeye çalışır.¹⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî ise İbn Nâsır'ı, dedesi Ebü'l-Ferec'in en büyük şeyhi olarak niteler.¹⁷ Ancak Fâtıma bint el-Fâ'iz'i "Dedemin kız kardeşiydi."¹⁸ ve Ebu'l-Kâsım Ali'yi de "Dedem Ebu'l-Ferec'in oğluydu ve benim dayımdı." şeklinde ifade ederek akrabalık ilişkisini ortaya koyar.¹⁹ Buraya kadar adı geçen müelliflerin anlatılarına dikkat edildiğinde, İbn Nâsır ve Ebu'l-Ferec gibi iki şöhretli âlim arasındaki hoca-öğrenci ilişkisine vurgu yaparken, yakın akrabalık ilişkisine hiçbir şekilde yer vermemeleri beklenemez. Bütün bu veriler ışığında, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin anne tarafından köklü bir ulema ailesinden geldiğini ve aile bağları sayesinde, dayısının yanında ilmî kariyerine başladığı şeklindeki iddiaları destekleyecek güçlü bir kanıtın bulunmadığını belirtmek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Cevzîlerin zengin bir tüccar aileyken ulema ailesi haline gelmesi Ebu'l-Ferec'in meşhur bir şeyhle arasındaki kan bağı vesilesiyle değil, bir âlim ve vaiz olarak sivrilmesiyle ve aile üyelerinin kurdukları himaye ilişkileri sayesinde mümkün olmuştu.

Aile içinde ilmî bir eğitimden geçmediği anlaşılan Ebu'l-Ferec'i ilk hocası İbn Nâsır'ın yanına halası götürmüştü. Aralarındaki akrabalık iddiası ikna edici olmadığına göre, Cevzîlerle Bağdat'ın meşhur Hanbelî şeyhi İbn Nâsır arasındaki bağın nasıl kurulduğu sorusuna mevcut veriler ışığında makul bir cevap vermenin mümkün olup olmadığı düşünülmelidir. Kaynaklardan hareketle Ebu'l-Ferec'e hoca olarak neden İbn Nâsır'ın seçildiği veya İbn Nâsır'ın Ebu'l-Ferec'i neden talebesi olarak kabul ettiği sorularına bir yanıt bulabilmek ihtimal dahilinde görünmemektedir. Ancak âlim adaylarının genel görünümünden hareketle Ebu'l-Ferec'in ilim macerasının nasıl başladığı ve ne tür ilişkiler kurarak yoluna devam ettiği daha doğru anlaşılabilir.

Âlim adaylarının profiline bakıldığında, genellikle küçük yaşlarda ve kendisi de ilmî eğitimden geçen bir babanın veya dedenin yanında ilk tahsillerine başladıkları, sonrasında da ailenin ilişki içerisinde olduğu muhtelif şeyhlerin rahle-i tedrisinden geçtikleri görünür. Farklı dönem ve bölgelerden bu duruma doğrudan örnek oluşturan pek çok kişi sıralanabilir. Cevzî ailesinden Sıbt İbnü'l-Cevzî, eğitimini dedesi Ebu'l-Ferec'den almış ve onunla bağlantılı bazı şeyhlerin talebesi olmuştu. Cevzîlere benzer şekilde, Dımaşklî Asâkir ailesi de XII. ve XIII. yüzyıllarda tahsillerine aile içinde başlayan ve daha sonra farklı ilimlerde uzmanlaşan âlimler yetiştirmişti.²⁰ Ebu'l-Ferec gibi XII. yüzyılda yaşayan Bağdatlı fakih İbn Ebu Ya'lâ da (ö. 526/1131) ilk bilgilerini dedesi Cabir b. Yasin ve babası Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'dan (ö. 458/1066) edinmişti.²¹

Ulema ailelerinin çocuklarının ilmî yolculuklarına başlamaları ve bu yolda mesafe katetmeleri, aile büyüklerinden miras aldıkları ilim geleneği sayesinde daha kolay oluyordu. Ancak ilim tahsiliyle meşgul olanlar sadece âlim çocukları değildi, toplumun diğer kesimlerinin ve özellikle tüccar ailelerin çocukları da ilmî kariyer peşinde olabiliyordu. Tüccar aileler yaşadıkları şehirde ve ticaret amacıyla gidip geldikleri yerlerde yöneticilerle ve ulema ile irtibat kuruyorlardı. Şeyhlerin yanına talebe olarak gönderdikleri çocukları vasıtasıyla ulema ile yakın ilişki kuruyor veya mevcut ilişkilerini devam ettiriyorlardı. Tüccar aileler resmi işlemlerde, muhtelif anlaşmazlıkların çözülmesinde, vakıf kurulmasında ve idaresinde, dolayısıyla aile servetinin denetiminde ulemadan yararlanıyordu.²² Cevzîler

¹⁴ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî* (Beyrut: Dârü'l-Garbu'l-İslam, 2006), 53-54.

¹⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, 201.

¹⁶ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 225.

¹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XX, 460.

¹⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 321.

¹⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 166.

²⁰ Joan Elizabeth Gilbert, "The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship," *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, (California Üniversitesi, 1997), 153-55.

²¹ Şükrü Özen, "İbn Ebu Ya'la", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 19, (İstanbul, 2019), 447.

²² Albert Hourani, *Arap Halkları Tarihi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: İletişim Yayınları, 2013), 149.

de Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'ye kadar Bağdat ve çevresinde bakır ticaretiyle meşgul olan bir aileydi.²³ Ebu'l-Ferec'in ilk şeyhi İbn Nâsır ise yaşadığı dönemin önde gelen Hanbelî âlimlerindendi. Bu verilerden hareketle Ebu'l-Ferec ile İbn Nâsır arasındaki bağın, şeyh-tüccar aile ilişkisine dayandığı belirtilebilir.

Bağdat'ın meşhur âlimlerinden İbn Nâsır'ın öğrencisi olması Ebu'l-Ferec'in Bağdat'ta Hanbelî çevreler tarafından tanınmasının önünü açmıştı.²⁴ Ebu'l-Ferec için İbn Nâsır, sadece temel dini eğitimini aldığı bir öğretmen değildi, aynı zamanda onu faydalanması gereken kaynaklara yöneltten bir rehberdi.²⁵ Ebu'l-Ferec'in geniş kitleler tarafından tanınması ise vaizlikteki kabiliyeti sayesinde gerçekleşmişti ve onun vaaz alanındaki en meşhur hocası kendisi de bir vaiz ve fakih olan İbnü'z-Zâgunî'ydi (ö. 527/1132).²⁶ Ebu'l-Ferec'in çok sayıdaki diğer şeyhleri arasında muhaddis Enmâtî (ö. 538/1143) ve dil âlimi Mevhûb b. Ahmed el-Cevâlîkî (ö. 540/1145) gibi isimler de yer alıyordu.²⁷

Ebu'l-Ferec'in 5 yıllık sürgün dışındaki bütün hayatı Abbâsî hilafetinin başşehri Bağdat'ta geçmişti. Cevzîlerin bir ulema ailesi olarak ortaya çıkmasını da yine Bağdat'ta, hilafet sarayı ve üst düzey devlet makamlarında bulunan kişiler ile geliştirdikleri yakın ilişkiler mümkün kılmıştı. Bu husustaki en mühim dönüm noktası ise Halife Muktefî-Liemrillâh'ın (530/1136-555/1160) Abbâsî vezirliğine Ebu'l-Muzaffer İbn Hübeyre'yi (ö. 560/1165) ataması olmuştu. İbn Hübeyre, 499/1105 yılında Bağdat yakınlarındaki bir köyde doğmuş ve ilim tahsili için babası tarafından Bağdat'a gönderilmişti.²⁸ İbn Hübeyre de tıpkı Ebu'l-Ferec gibi, Bağdat Hanbelîlerinin önde gelen âlimleri olan İbnü'z-Zâgunî, Enmâtî ve Cevâlîkî gibi şeyhlerden ilim tahsil etmişti.²⁹ Ebu'l-Ferec'in İbn Hübeyre ile tanışması da kuvvetle muhtemel bu ortak şeyhleri vesilesiyle gerçekleşmişti.

Alt kademelerde ifa ettiği bürokratik vazifelerle devlet görevine başlayan İbn Hübeyre, Divanü'z-Zimem katipliği sırasında Halife Muktefî tarafından vezarete atanmıştı ve bu tayin, Bağdat'ta Hanbelî ulemanın yükselişinin ve Abbâsî hilafetinin dış baskılardan kurtulma çabalarının yoğun şekilde hissedildiği bir süreçte gerçekleşmişti.³⁰ 560/1165 yılına kadar yaklaşık 16 yıl vezirlik yapan İbn Hübeyre, halifenin Selçuklu nüfuzundan kurtulma isteğini paylaşıyordu.³¹ Sultan Mesud'un (ö. 547/1152) ölümü ve Sencer'in de Guzlar tarafından esir alınmasıyla birlikte Irak bölgesinin kontrolü büyük oranda halifenin eline geçti.³² Hilafetin mahdut kaynaklarının Selçuklu unsurlarını etkisiz hale getirmek için kullanılması konusunda Muktefî'yi ikna eden vezir İbn Hübeyre, bu mühim vetirede yaptığı politik ve askeri hamlelerle hilafet otoritesinin etkin kılınmasında oldukça aktif bir rol oynadı.³³

Selçuklu nüfuzundan kurtulma çabası devam ederken bu mücadelenin bir parçası olan Bağdat Hanbelî uleması, kendisi de bir Hanbelî olan İbn Hübeyre'nin desteğiyle güç kazanıyordu. XII. yüzyıldan evvel, Şafîî ve Hanefilere nazaran siyasi destekten yoksun olan ve zengin Hanbelîlerin yardımıyla ayakta kalan Bağdat Hanbelî medreseleri ve ilim adamları, İbn Hübeyre döneminde iktidar desteğini de arkasına aldı.³⁴ İbn Hübeyre'nin Hanbelîlere desteği, kendi mensubu bulunduğu mezhebi güçlendirme gayesi güttüğü kadar, siyasi amaç da taşıyordu. Hilafet ile Hanbelî ulema arasında iş birliği

²³ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*, ed. İhsan Abbas, C. 3 (Beyrut: Dâru Sâder, 1970), 142; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, ed. Ahmed el-Arnâut ve Türkî Mustafa, C. 18 (Beyrut: Darü'l-İhya et-Turâsü'l-Arabî, 2000), 110.

²⁴ Han Hsien Liew, "Piety, Knowledge, and Rulership in Medieval Islam: Ibn al-Jawzî's Ameliorative Politics," Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Harvard Üniversitesi, 2018), 11.

²⁵ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Oğluma Mektup*, çev. Gamze Özden (İstanbul: Beyan Yayınları, 2017), 35; Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, 53.

²⁶ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, XVII, 279; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 94.

²⁷ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 94; Yavuz - Avcı, "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec", XX, 543.

²⁸ Mehmet Aykaç, "İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, 82.

²⁹ Herbert Mason, *Two Statesmen of Mediaeval Islam* (Netherlands: The Hague, Mouton&Company, 1972), 25-26.

³⁰ Mason, 16; İbnü'l-Esîr, *Büyük İslam Tarihi*, XI, 114.

³¹ A.C.S Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, çev. Özkan Akpınar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2020), 162.

³² Peacock, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, 163; Ali Sevim ve Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995), 265.

³³ Sevim ve Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, 260.

³⁴ Van Renterghem Vanessa, "Baghdād under the Saljūqs", içinde *Baghdad From Its Beginnings to the 14th Century*, ed. Jens Scheiner ve Isabel Toral (Leiden: Brill, 2022), 252.

meydana getirmeye çalışan İbn Hübeyre, halk üzerinde etkisi büyük olan Hanbelî vaizlerden yararlanmayı düşündü. Bu amaç doğrultusunda, himayesine aldığı kişilerin başında Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî geliyordu.³⁵ Selçuklu idarecileri Bağdat'a vaiz olarak çoğu zaman Şafîî Eş'ariye ve Mutezile mensubu isimleri gönderiyordu. Bunların Mansur Camii gibi büyük çoğunluğunu Hanbelîlerin oluşturduğu cemaate sahip yerlerde verdikleri vaazlarda, Hanbelî mezhebine ve mensuplarına karşıt söylemlerde bulunmaları toplumsal huzursuzluğa yol açıyordu.³⁶ Bu huzursuzluk, üstesinden gelinemez düzeye erişiyor ve zaman zaman cami ve mescit vaazları yasaklanıyordu.³⁷

Ebu'l-Ferec, 556/1160'ta Ebu Hâkim en-Nehrevanî'nin vefatının ardından onun Babü'l-Azadi Medresesi'ndeki müderrislik görevini devraldı. Yine Memuniye'de yeni açılan medresenin müderrisliği de ona verildi. İbn Hübeyre'nin himayesinde farklı medreselerin müderrisliklerine atanan Ebu'l-Ferec, bir taraftan da hem vezir ve halife saraylarında hem de Mansur ve Kasr camileri gibi geniş kalabalıkların toplandığı umuma açık yerlerde verdiği coşkulu vaazlarla toplum nazarındaki konumunu ve itibarını hızla yükseltti.³⁸ İbn Hübeyre, Halife Müstencid-Billâh (555/1160-566/1170) devrinin ilk yarısında da vezirlik görevini sürdürünce Ebu'l-Ferec de kendi ilişkilerini geliştirmeye, gücünü artırmaya devam etti ve bu sayede, İbn Hübeyre'nin 560/1165'te öldürülmesi Ebu'l-Ferec'in konumunu sarsmadı. Halife Müstazî-Biemrillâh (566/1170-1180) zamanında da muteber bir isim olmaya devam etti, hatta Müstazî'nin Hanbelîliği geliştirme arzusu sayesinde gücünü daha da artırdı.³⁹

Müstazî döneminin başında Şii Fâtımî Devleti nihai olarak yıkılmış (567/1171), Nureddin Zengî'nin Mısır'a gönderdiği Selahaddin-i Eyyübî devleti ele geçirip hutbenin yeniden Abbâsî halifesi adına okunmasını sağlamıştı.⁴⁰ Bu süreç, Abbâsî hilafetine genel olarak Sünniliğin güçlenmesi şeklinde yansdı. Müstazî, Şiiliğin gelişmesini engellemeye yönelik tedbirler aldı. Bu tedbirler arasında, Ebu'l-Ferec'e 571/1175-76 yılında verdiği bir yetki de bulunuyordu.⁴¹ Halifeye, son zamanlarda "sapkınlığın" çok fazla arttığı bildirilmiş ve bununla etkili bir şekilde mücadele edebilmesi için Ebu'l-Ferec'e destek olunması tavsiye edilmişti. Bunun üzerine halife tarafından resmî olarak görevlendirilen Ebu'l-Ferec, aldığı yetkiyi vaaz kürsüsünden ilan etmiş ve peygamberin ahabına dil uzatanların tutuklanma veya evini yakma gibi çeşitli cezalara çarptılacağı tehdidini savurmuştu. Ayrıca, vaazlar da belirli bir süreliğine sınırlandırılarak meydana gelebilecek muhtemel olumsuzlukların önü alınmaya çalışılmış, Hanbelîlerden Ebu'l-Ferec, Şafîîlerden el-Kazvinî ve Hanefîlerden el-Abâdi olmak üzere sadece üç vaizin vaaz vermesine müsaade edilmişti.⁴² Tüm bu süreçte son derece etkili bir konumda bulunan Ebu'l-Ferec'in halife ve devlet adamları tarafından önemli bir müttefik olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ebu'l-Ferec'in gücü ise vaizlikteki meziyetleri vesilesiyle büyük bir toplumsal nüfuza sahip olmasından ve siyasi bir vasıta olarak vaazı başarıyla kullanmasından kaynaklanıyordu.

Ebu'l-Ferec'e gösterilen ihtimam yalnızca ona verilen görevlerden değil, kendisine hilafet sarayı mensupları tarafından sunulan imkanlardan da anlaşılmaktadır. Halife Müstazî'nin eşleri Benefşa ve Zümürred, Bağdat'ta kurdukları vakıflarla ve inşa ettirdikleri medreselerle, adeta Sünni uyanışın toplumsal hayattaki temsilcileri haline gelmişlerdi. Hanbelî Benefşa, 1174'te evlerinden birini medreseye dönüştürmüş ve bu medresenin başına Ebu'l-Ferec'i getirmişti. Ayrıca Ebu'l-Ferec'in

³⁵ Han Hsien Liew, "Ibn al-Jawzî and the Cursing of Yazîd b. Mu'awiya: A Debate on Rebellion and Legitimate Rulership", *Journal of the American Oriental Society* 139, S. 3 (2019): 632; İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 403.

³⁶ Liew, "Ibn al-Jawzî's Ameliorative Politics", 16; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti* (İstanbul: Tatav Yayınları, 2002), 104.

³⁷ Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, 103.

³⁸ Henri Laoust, "Ibn al-Djawzî", *The Encyclopedia of Islam New Edition*, C. 3, Leiden 1986, 751; Liew, "Ibn al-Jawzî's Ameliorative Politics", 11.

³⁹ Angelika Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allah (1180-1225) Politik, Religion, Kultur in der späten Abbasidenzeit* (Berlin: Walter De Gruyter, 1975), 69; Ferhat Koca, "Hanbelî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, İstanbul 1997, 529.

⁴⁰ Tayeb el-Hibrî, *The Abbasid Caliphate* (Cambridge: Cambridge University Press, 2021), 229.

⁴¹ Laoust, "Ibn al-Djawzî", III, 751.

⁴² Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Muntaẓam*, XVIII, 222.

kızının düğününe de ev sahipliği yapmış, böylece bu kabiliyetli ve hilafet politikaları bakımından yarayışlı vaize ve onun ailesine büyük bir ikramda bulunmuştu.⁴³

Abbâsîlerde, özellikle vezirlik makamı üzerinde devam edegelen iktidar mücadeleleri ve nihayetinde farklı siyasi ve dini eğilimleri olan grupların halifelere tesir edip muktedir hale gelmeleri, ulemanın devlet nezdindeki konumunda da değişiklikleri beraberinde getiriyordu. Bu durum, Ebu'l-Ferec için belki de diğer birçok âlimden daha fazla geçerliydi. Onun üstlendiği müderrislik ve vaizlik gibi görevlerin ve hatta Bağdat'taki varlığının devamı, muktedir hiziple arasındaki ilişkinin niteliğine bağlıydı. Ebu'l-Ferec, uzunca bir süre halifelerle ve devlet yönetiminin ana unsuru olan vezirlerle mühim bir çekişme yaşamadan görevlerini ve Bağdat'taki yaşamını sürdürmüştü. Ancak bu durum, Halife Nâsır-Lidinillah'ın (575/1180-622/1225) yönetimi altında yavaş yavaş değişmeye başladı. Yeni halife seleflerinden daha aktif bir siyaset takip ederek iç ve dış meselelerde hilafeti etkin kılmayı tasarlamaya başlamıştı. Hilafet otoritesini yaymayı amaçlayan genel politikasının mühim bir parçası, Selçuklulardan tamamen kurtulmaktı. Nâsır, devlet yönetiminde bir mezhebe ağırlık verip diğerlerinin ihmal edilmesinin ve toplumun mezhep temelli bölünmüşlüğü'nün de giderilmesinden yanaydı. Nâsır'ın bu amaçla attığı adımlardan biri, Sünni ağırlıklı bir siyaset takip edeceğini düşündüğü Ebu Nasr Muhammed'i veliahtlıktan alıp onun yerine, kendisinin belirlediği politik istikameti devam ettireceğine inandığı Ebu'l-Hasan Ali'yi veliaht tayin etmesiydi.⁴⁴ Ayrıca Nâsır, kendisinden önceki dönemlerde izlenen Şii karşıtlığını da gündemden düşürmeye çalışıyor, Şiilerle yakınlaşma arzusu taşıyordu. Nâsır'ın bu yönelimi, Bağdat'taki Şii karşıtlığının adeta sembol ismi olan Ebu'l-Ferec'in tepkisini çekiyordu.⁴⁵

Halifenin devlete belirlediği yeni güzergahta Ebu'l-Ferec'le beraber yürümek istemeyeceği aşikardı. Halife Nâsır, bir taraftan farklı mezheplere mensup insanların içinde bulunduğu dışlanmışlık hissini gidermeye çalışırken diğer taraftan sadece Şiileri değil, zaman zaman Hanbelî ulemayı dahi eleştiren Ebu'l-Ferec'i himaye edemezdi. Ancak Ebu'l-Ferec'in halk nezdinde büyük bir itibarı vardı ve aynı zamanda başta halifenin annesi Zümürüüd ve vezir İbn Yunus olmak üzere hilafet sarayında da halen ona sahip çıkmaya hazır çok sayıda destekçisi bulunuyordu. Bu süreçteki en önemli hamisi vezir İbn Yunus'un azli, Ebu'l-Ferec'in hayatının belki de en sıkıntılı günlerinin başlayacağını da işaret fişegi olmuştu.

Bağdat Hanbelîlerinin tanınmış âlimlerinden İbn Yunus, Ebu'l-Ferec'in de hocası olan Ebu Hâkim en-Nehrevanî'nin yanında fıkıh tedrisinden geçmiş ve muhtelif resmî vazifelerde bulunduktan sonra, 583/1187 yılında vezir tayin edilmişti.⁴⁶ İbn Receb'in verdiği bilgilere göre İbn Yunus, çocukluğunda Abdülkâdir-i Geylânî'nin (ö. 561/1166) çocuklarının komşusuydu ve onlardan çok eziyet görmüştü. Vezir olduğunda bunun intikamını almak istemiş ve bir fırsatını bulup Geylânî'nin torunu Abdüsselam bin Abdülvehhab'ın evini bastırıp kitaplarını toplatmıştı. Bunun ardından İbn Yunus, zındıklıkla suçladığı Abdüsselam'ı bertaraf etmek üzere içerisinde kadıların, fakihlerin ve âlimlerin bulunduğu bir meclis topladı. Hadisenin gelişimini aktaran İbn Receb, mecliste bulunan isimleri tek tek zikretmez, fakat Ebu'l-Ferec'in bu kişiler arasında bulunduğu'nun altını özellikle çizer.⁴⁷ Abdüsselam olayının sonraki gelişimi de İbn Yunus'un en önemli müttefikinin Ebu'l-Ferec olduğunu göstermektedir. Neticede Abdüsselam'ın kitaplarının yakılmasına, dedesi Geylânî'nin medresesi ve vakfı üzerindeki tasarruf hakkının kendisinden alınıp Ebu'l-Ferec'e teslim edilmesine karar verildi. Kitap yakma aşamasında da Ebu'l-Ferec başrolü üstlendi. Bir mescidin çatısına diğer bazı âlimlerle birlikte çıkarak

⁴³ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXI, 235; el-Hibrî, *The Abbasid Caliphate*, 231.

⁴⁴ Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allah*, 111; Fatih Güzel, "Nâsir li-Dinillâh'ın Halifelîği ve Şahsiyeti," Yayımlanmamış Doktora Tezi, (Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014), 29.

⁴⁵ Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allah*, 117.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr, *Büyük İslam Tarihi*, XI, 443; Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allah*, 182.

⁴⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl 'alâ Tabakati'l-Hanâbile*, ed. Muhammed Hamid el-Faki, C. 2 (Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1953), 71.

aşağıda yakılan büyük ateşin içerisine Abdüsselam'ın kitaplarını attı.⁴⁸ Bir süre tutuklu kalan Abdüsselam ise daha sonra salıverildi.⁴⁹

Abdüsselam olayından anlaşıldığı kadarıyla Halife Nâsır, mezhep ayrılıklarını yatıştırma politikasını uygulamaya henüz başlamamıştı. Bunun muhtemel sebebi, asıl büyük tehdit olarak Irak Selçuklularını görmesiydi. Nâsır, Irak Selçuklularının son sultanı II. Tuğrul karşısında alınan bir yenilgiden İbn Yunus'u sorumlu tuttu ve onun vezirlik görevine son verdi. Kısa süre sonra İran kökenli bir Şii olan İbnü'l-Kassâb'ı vezir tayin etti. Bu süreçte, İbn Yunus ve Ebu'l-Ferec'in eski düşmanı Abdüsselam da devreye girdi ve İbnü'l-Kassâb'a destek oldu.⁵⁰ Abdüsselam'ın teşvikiyle vezir İbnü'l-Kassâb halifeyi ikna etti ve Ebu'l-Ferec'in Vâsıt'a sürgün edilmesine karar verildi (590/1194).⁵¹ Ebu'l-Ferec'in Bağdat'tan gönderilmesi hem Bağdat hem de Vâsıt halkı için oldukça mühim bir olaydı. Bu yüzden, halkın muhtemel tepkisini de engellemek amacıyla Ebu'l-Ferec, ani bir gece baskınıyla evinden alınıp bir gemiye bindirilerek Vâsıt'a yollandı. Ebu'l-Ferec'i sürgün yerine götüren gemideki birkaç kişiden biri de Abdüsselam'dı. Vâsıt'a ulaşıldığında etrafta toplanan kalabalığa Abdüsselam, Ebu'l-Ferec'in medrese vakfından zimmetine para geçirmekle suçlandığı için sürgün edildiğini söyledi. Bunun ardından Ebu'l-Ferec, beş yıla yakın bir süre kalacağı Vâsıt'taki evine yerleştirildi.⁵² Ancak Ebu'l-Ferec Bağdat'tan gönderilse de Cevzîlerin ulema ailesi kimliği gelişimini sürdürdü. Ebu'l-Ferec'e hüsnüniyet beslemediği açık olan vezir İbnü'l-Kassab, diğer Cevzîleri bertaraf etmeye çalışmadı. Nitekim Ebu'l-Ferec sürgündeyken onun en küçük oğlu Muhyiddin Yusuf, Bağdat'ta verdiği vaazlarla ün salmaya başladı. Sıbt İbnü'l-Cevzî ve İbn Receb'in verdiği bilgilere göre, Ebu'l-Ferec'in sürgünden dönmesinin sebebi Muhyiddin Yusuf'un verdiği vaazlarla halifenin annesi Zümürüd'ü etkilemesiydi.⁵³ İbn Kesîr ise Ebu'l-Ferec'in Vâsıt'ta beş yıl zorunlu ikamete tâbi tutulduğunu, cezası bitince Bağdat'a döndüğünü ifade eder.⁵⁴ 595/1199 yılında, beş yıllık bir fasıladan sonra memleketine dönen Ebu'l-Ferec'i büyük bir kalabalık karşıladı.⁵⁵ Vaazlarına tekrar başladı ve 597/1201 Ramazan ayındaki ölümüne kadar devam etti.⁵⁶

Ebu'l-Ferec öncesinde bakır ticaretiyle uğraşan Cevzî ailesi, Ebu'l-Ferec'le birlikte âlimler yetiştiren bir aile haline geldi. Ebu'l-Ferec babasından kendisine kalan mirası ilim yolunda harcadığını ve herhangi bir malının kalmadığını belirtir.⁵⁷ Nasıl geçindiği konusunda bilgi vermez, ancak medreselerde önce muid, ardından müderris olarak görev yapmıştı ve medrese görevlilerine medresenin vakfından belirli bir maaş veriliyordu.⁵⁸ Ayrıca halifeler, vezirler, halife eşleri ve çocukları ile tüccarlar da medreseleri ve müderrisleri maddi bakımdan destekliyorlardı.⁵⁹ Ebu'l-Ferec'in 574/1178 sonlarına gelindiğinde, beş medresenin müderrisliğini elinde tuttuğu bilgisinden de hareketle Cevzîlerin ticaretle uğraştıkları günlere nazaran daha az gelire sahip olsalar da müreffeh bir hayat yaşadıkları belirtilebilir.

Buraya kadar ele alınan veriler, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin yalnızca bireysel kabiliyetiyle değil, aynı zamanda içinde bulunduğu sosyal ve entelektüel çevreyle de şekillenen bir kariyere sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Cevzî ailesinin ticaretle uğraşan bir aileden ulema sınıfına geçişi, Ebu'l-Ferec'in şahsi yeteneklerinin yanı sıra, dönemin ilmî ve siyasi şartları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Özellikle İbn Nâsır gibi önemli bir âlimle erken yaşta kurduğu ilişki hem onun şahsi kariyerinin şekillenmesinde hem de ailesinin sosyal dönüşümünde belirleyici olmuştur. Her ne kadar bazı

⁴⁸ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 425-426; II, 72.

⁴⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 73.

⁵⁰ Liew, *Ibn al-Jawzî's Ameliorative Politics*, 19; Güzel, *Nâsır li-Dinillâh'ın Halifeliliği ve Şahsiyeti*, 59.

⁵¹ Hartmann, *an-Nâsır li-Din Allah*, 188.

⁵² İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 426.

⁵³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 117; İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 427.

⁵⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, XIII, 96.

⁵⁵ İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 427.

⁵⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 115; İbn Receb, *ez-Zeyl*, I, 429.

⁵⁷ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Oğluma Mektup*, 71.

⁵⁸ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 245.

⁵⁹ Ahmet Ocak, *Nizâmiye Medreseleri* (İstanbul: Nizamiye Akademi, 2020), 153-54.

araştırmacılar bu ilişkiyi akrabalık bağıyla açıklamaya çalışmışsa da mevcut veriler ışığında, bu iddiaların sağlam delillerle desteklenmediği görülmektedir.

Öte yandan, dönemin Bağdat'ındaki Hanbelî ulemanın siyasi ve sosyal yükselişi, Ebu'l-Ferec'in kariyerini doğrudan etkilemiştir. Abbâsî halifelığının Selçuklu hâkimiyetinden kurtulma çabalarıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan siyasi ortam ve bu süreçte Hanbelî ulemanın yükselen konumu, Ebu'l-Ferec'in şahsi kariyerinin de yükselmesini sağlamıştır. Ebu'l-Ferec, vaiz olarak sahip olduğu hitabet gücü ve ilmî yetkinliğini, dönemin siyasî güçleriyle kurduğu himaye ilişkileri sayesinde daha geniş çevrelere ulaştırabilmiştir. Bu durum hem kendisinin hem de aile üyelerinin sonraki nesiller için kurumsal imkânlarla erişimini kolaylaştırmış ve Cevzî ailesinin toplum içindeki yerini pekiştirmiştir. Dolayısıyla, Ebu'l-Ferec'in bireysel başarısı kadar, onun içinde bulunduğu siyasi ve entelektüel ortamın sunduğu fırsatlar da Cevzî ailesinin toplumsal statüsünün dönüşümünde belirleyici olmuştur.

Netice itibarıyla, Cevzîlerin tüccar bir aileden ulema sınıfına dönüşümü, dönemin Hanbelî entelektüel çevresi, devletle ulema arasındaki ilişkiler ve kurulan güçlü himaye bağları ekseninde anlam kazanır. Bu dönüşüm, yalnızca Ebu'l-Ferec'in bireysel çabalarının bir sonucu değil, aynı zamanda onun oluşturduğu ilmî miras ve sosyal ağların sonraki nesiller tarafından da sürdürülmesiyle ortaya çıkmıştır. Böylece, Ebu'l-Ferec'in bireysel çabalarıyla başlayan süreç, sonraki nesiller için sağlam ilmî ve toplumsal zemin hazırlamış, bu sayede aile, Bağdat'ın ilmî hayatında mühim bir yer edinmiştir.

2. Bürokrat ve Diplomat Cevzîler: Muhyiddin Yusuf İbnü'l-Cevzî ve Oğulları

Ebu'l-Ferec, *Oğluma Mektub* adlı eserinde beş kızı ve beş oğlu olduğunu, oğullarından sadece Ebu'l-Kâsım'ın yaşadığını, kızlarının da ikisinin vefat ettiğini belirtir.⁶⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, dedesinin altı kız ve üç erkek çocuğu olduğu bilgisini verir. Erkek çocukları büyükten küçüğe Ebu Bekir Abdülaziz (ö. 554/1160), Ebu'l-Kasım Ali (ö. 630/1232) ve Ebu Muhammed Muhyiddin Yusuf'tur (ö. 656/1258).⁶¹ Ebu'l-Ferec'in yaşayan tek oğlunun Ebu'l-Kasım olduğunu söylemesi, adı geçen eserin Muhyiddin Yusuf'un 580 yılındaki doğumundan önce yazıldığını gösterir. Ayrıca Sıbt'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla Muhyiddin Yusuf ve kızlardan biri Ebu'l-Ferec'in ikinci eşinden doğan çocuklarıdır. Sıbt, dayılarıyla ilgili kısa bilgiler aktarır, ancak annesinin ve beş teyzesinin sadece isimlerini -Rabia (Sıbt'ın annesi), Şerefü'n-Nisa, Zeyneb, Cevhere, Sittü'l-Ulema el-Kebir, Sittü'l-Ulema es-Sağir- verir.⁶²

Ebu'l-Ferec'in büyük oğlu Abdülaziz, babasının ve diğer bazı şeyhlerin yanında ilmî eğitim alarak vaizlik yapmaya başlamıştı. Abdülaziz, muhtemelen ilim tahsilini sürdürmek ve vaaz vermek üzere Musul'a gitti. Orada verdiği vaazlarla toplumun ilgisini üzerine çekmeyi başardı. Ancak Sıbt'a göre, bu ilgi onun sonunu getirdi. Musul'da etrafında büyük kalabalıkları toplaması kışkıldı ve 554/1160'ta zehirlenerek öldürüldü.⁶³

Ebu'l-Ferec'in ortanca oğlu Ebu'l-Kasım Ali, Cevzî ailesinin diğer erkek fertlerinden daha farklı bir hayat çizgisine sahipti. Ebu'l-Ferec, 551/1157'de doğan Ali'yi de diğer oğulları ve torunu gibi bir âlim olması için yetiştirmişti. Ancak Ebu'l-Ferec, bütün gayretlerine ve hatta ilim tahsiliyle meşgul olması için doğrudan Ali'ye hitaben bir eser yazmasına rağmen oğlunu istediği yöne çekemedi. Ali, bir süre babasının yazdığı kitaplarını çoğaltıp satarak geçimini sağlamaya çalışmış,⁶⁴ hatta babası Vâsıt'ta sürgündeyken onun Bağdat'taki evinde bulunan kitaplarını da değerinden ucuz fiyatlara elden çıkarma yoluna gitmişti.⁶⁵ Ebu'l-Ferec'e sürgün cezasının verilmesinde başı çeken Abdüsselam bin

⁶⁰ Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Oğluma Mektub*, 15.

⁶¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 117.

⁶² Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 118.

⁶³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 117.

⁶⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 321.

⁶⁵ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 117.

Abdülvehhab'la dostluk kuran Ali, bu yüzden yeğeni Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin "Babasına düşman olan herkese sadık olmayı huy haline getirmişti." şeklindeki siteminin de muhatabı olmuştu.⁶⁶

Ebu'l-Kasım Ali, babasını kızdıran hal ve hareketler içerisindeyken 850/1185 doğumlu kardeşi Muhyiddin Yusuf, Ebu'l-Ferec'in açtığı yoldan yürümeyi bilmiş, âlim ve vaiz olarak Bağdat halkının ve hilafet sarayının teveccühünü kazanmıştı. Muhyiddin de diğer birçok âlim çocuğu gibi ilk eğitimini babasından almış, sonrasında farklı şeyhlerden tefsir, hadis, fıkıh ve dil dersleri okumuştur.⁶⁷ Ebu'l-Ferec'in sürgünden kurtulmasında da rol oynadığı belirtilen Muhyiddin'i babasının vefatının ardından Halife Nâsır'ın annesi himayesi altına aldı.⁶⁸ Muhyiddin'den vaizlikte babasının usulünü tatbik etmesi istendi.⁶⁹ Bu durum, Ebu'l-Ferec'in vaazları vasıtasıyla yarattığı toplumsal tesirin büyüklüğünü ve halkın gönlünde edindiği yeri de bir kez daha göstermektedir.

Muhyiddin Yusuf, üstlendiği devlet görevleriyle siyaset sahnesinde babası Ebu'l-Ferec'den çok daha etkili bir isim oldu. Ebu'l-Ferec, himayesinde veya iş birliği içinde olduğu devlet adamlarının politikalarına verdiği vaazlarla destek olmuş ve bunun mükafatını alarak birkaç müderrisliğe eş zamanlı tasarruf etmişti. Ancak desteklediği kişilerin güçlerini yitirmesiyle de kurduğu ilişkilerin bedelini ödemesi gerekmiş, hayatının 5 yılını sürgünde geçirmek zorunda kalmıştı. Muhyiddin Yusuf ise sadece devlet adamlarına destek veren bir âlim olarak kalmamış, bürokratik ve diplomatik görevler ifa ederek siyasi bir figür haline de gelmişti. Vaizlik sonrasında Muhyiddin'in ilk bürokratik görevi Bağdat muhtesipliği oldu. 604/1207'de getirildiği bu makamdan bir süre sonra alındı, ancak 615/1218'de tekrar atandı.⁷⁰ Halife Nâsır ile iyi bir ilişki kurdu. Nâsır'ın 622/1225'teki vefatının ardından cenazesini yıkayan ve namazını kıldırın Muhyiddin Yusuf'tu.⁷¹ Yeni halife Zâhir-Biemrillâh (622/1225-623/1226) tarafından Mısır hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil'e hilat götürmekle görevlendirilen Muhyiddin, bu elçilik görevini tamamlayıp döndüğünde Zâhir'in öldüğünü ve yerini oğlu Müstansır-Billâh'ın (623/1226-640/1242) aldığını öğrendi.⁷² Ancak bu değişiklik Muhyiddin'i olumsuz etkilemedi. Aksine, Müstansır'ın açtığı Müstansırıyye Medresesi'ne Hanbelîlerin müderrisi olarak atandı.⁷³

Muhyiddin Yusuf, halife ve vezir değişikliklerinden çok fazla etkilenmedi. Nâsır zamanında başladığı resmî vazifelerini son halife Müstasım-Billâh'a (640/1242-656/1258), yani devletin yıkılışına kadar sürdürdü. Müstansır zamanında Celaleddin Harizmşah'a ve Türkiye Selçuklu sultanları I. Keykubad ve II. Keyhusrev'e, Eyyûbî idaresindeki Mısır, Halep ve Şam'a birçok kez elçi olarak gönderildi.⁷⁴ Ayrıca yine Müstansır tarafından üstâdüddar tayin edilerek halifenin en yakınındaki isimlerden biri oldu.⁷⁵ Bu görevler, Muhyiddin için aynı zamanda büyük bir gelir kapısıydı. Özellikle elçilik vazifelerinden elde ettiği gelirle Şam'da Cevzîyye Medresesi'ni inşa ettirdi ve Bağdat'ta da bir medresenin temellerini attı.⁷⁶ Ancak 656/1258 yılında Bağdat'a giren Moğollar tarafından üç oğlu ve başta halife olmak üzere çok sayıda devlet adamıyla birlikte öldürüldü.⁷⁷ Bu yüzden, Cevzîlerin Bağdat'taki medresesi hiçbir zaman tamamlanamadı.

Muhyiddin Yusuf'un üç oğlunun üstlendikleri muhtesiplik ve müderrislik gibi görevler, bir ulema ailesine mensup olmanın kazandırdığı büyük avantajları gözler önüne sermektedir. Muhyiddin, Mustansırıyye'de Hanbelî müderrisiyken halife tarafından elçilik vazifesiyle Bağdat'tan uğurlandığında, medresedeki derslerini oğlu Cemaleddin Abdurrahman yürütüyordu.⁷⁸ Daha sonra

⁶⁶ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 202.

⁶⁷ Cengiz Kallek, "İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, 542.

⁶⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 117.

⁶⁹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 259.

⁷⁰ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 187; Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 105; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü 'z-zamân*, XXII, 157.

⁷¹ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 226.

⁷² İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 268; Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 105.

⁷³ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 275.

⁷⁴ Safedî, *el-Vâfi*, XXIX, 105-106; Kallek, "İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed", XX, 542.

⁷⁵ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 335; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, C. 21 (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984), 373.

⁷⁶ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 376; İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 259; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 374.

⁷⁷ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 262.

⁷⁸ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 275.

Muhyiddin hilafet sarayına üstadüddar tayin edilince, önceki görevleri olan Bağdat muhtesipliğini ve Mustansırıyye müderrisliğini oğlu Cemaleddin Abdurrahman devraldı.⁷⁹ Ayrıca Abdurrahman, dedesinin ve babasının ardından Bağdat'taki birçok kürsüde vaaz veren üçüncü Cevzî idi.⁸⁰ Abdurrahman'dan sonra muhtesiplik kardeşi Şerefeddin Abdullah'a, onun ardından da diğer kardeşi olan Taceddin Abdülkerim'e tevdi edildi.⁸¹ Böylece muhtesiplik Cevzîlerin bir aile mesleği haline geldi ve Abbâsî hilafetinin sonuna kadar bu mevki onların tasarrufunda kaldı. Muhtesiplik gibi müderrislik de Cevzî kimliğinin adeta ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. Abdullah Beşeriyye Medresesi'nde, Abdülkerim ise Şâtıbiyye Medresesi'nde müderrislik yapmıştı.⁸²

Muhyiddin'in üç oğlu Abdurrahman, Abdullah ve Abdülkerim âlim adayları olarak yetiştirilmişlerdi. Yukarıda zikredildiği gibi, müderrislik ve muhtesiplik üç kardeşin ortak özellikleriydi. Ancak Şerefeddin Abdullah'ın diğer kardeşlerinden farklı bir özelliği daha vardı. Halife Müstasım, Moğol istilasının arifesinde Abdullah'ı, Hülâgû'nun huzuruna Abbâsî hilafetinin elçisi olarak göndermişti.⁸³ Bu sırada Irak ve hilafetin başkenti Bağdat için işgal kapıdaydı. Dolayısıyla Abdullah'ı ziyadesiyle zor bir görev bekliyordu. Hülâgû, karargahını Hemedan yakınlarında kurmuştu.⁸⁴ Hemedan'a yaklaştıkça Abbâsî heyeti için tehlike de artıyordu. Elçilik heyeti, Hülâgû'nun otağına girmeden önce hakaretlere uğradı ve üzerlerine çullanan kişiler tarafından üstleri başları yırtıldı.⁸⁵ Nihayetinde Şerefeddin Abdullah, Hülâgû'yla görüştü ve Irak'a girme niyetinin güçlü olduğu haberiyle Bağdat'a döndü. Hülâgû, Bağdat'a girdi ve başta halife olmak üzere, diğer birçok devlet adamıyla birlikte Muhyiddin Yusuf ile oğulları Abdurrahman, Abdullah ve Abdülkerim'i de öldürttü.⁸⁶ Böylece Şerefeddin Abdullah İbnü'l-Cevzî'nin adı, Abbâsî hilafeti için mühim bir kırılma noktası, Bağdat'ta bulunan Cevzî ailesi için ise nihai bir son anlamına gelen Moğol istilası bağlamında da tarihe geçmiş oldu.

3. Eyyûbî Dımaşk'ında Bir Cevzî: Sıbt İbnü'l-Cevzî

Cevzî ailesinin diğer erkek fertleri gibi Ebu'l-Muzaffer Şemseddin Yusuf bin Kızıoğlu da ilmi eğitimine Bağdat'ta, dedesi Ebu'l-Ferec'in yanında başlamıştı. Şemseddin Yusuf'un annesi ile babasının bir araya gelişi, Cevzî ailesinin siyasi ilişkilerini ve daha önce de ifade edildiği gibi, Ebu'l-Ferec ile Abbâsî veziri İbn Hübeyre'nin yakınlığını ortaya koyan örneklerdendir. Şemseddin Yusuf'un annesi Ebu'l-Ferec'in kızı Rabia, babası ise Abbâsî veziri İbn Hübeyre'nin oğlu gibi görüp azat ettiği Türk kölesi Hüsameddin Kızıoğlu'ydu. Şemseddin Yusuf, 582/1186 yılı civarında bu evlilikten dünyaya geldi. Tahsiliyle dedesi Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ilgilendiğinden hayatının ilerleyen dönemlerinde Ebu'l-Ferec'in torunu olarak tanındı ve Sıbt İbnü'l-Cevzî adıyla anıldı.⁸⁷ Cevzî mensubu olmak onun ilmi akıbetini de belirledi ve ailenin yetiştirdiği diğer âlimler gibi Sıbt İbnü'l-Cevzî de hem eser telifiyle meşgul oldu hem de vaizlik yaparak toplumsal tesir gücü elde etti.

Hanbelî bir çevrede yetişen Sıbt İbnü'l-Cevzî, dedesinden ve Bağdat'ın diğer önde gelen âlimlerinden ders dinlemiş, ayrıca dedesinin ve diğer Cevzîlerin vaazlarını da gözlemleme fırsatı bulmuştu. Vaizlikte ustalaşmış bir ulema ailesine mensup olması sayesinde de vaaz kürsülerine erken yaşta çıkma fırsatı bulmuştu. 596/1200 yılında ilk vaazını Ahmed bin Hanbel'in türbesinde vermiş ve Cevzîlerden yeni bir vaizin doğuşuna tanıklık etmek isteyen büyük bir kalabalığa hitap etmişti.⁸⁸ 597/1201'de dedesini kaybeden Sıbt, 600/1203'te yaklaşık yirmi yaşındayken Bağdat'tan ayrıldı. Sıbt'ın bu ilk seyahatindeki temel amacı, dönemin önemli ilim merkezlerinde bulunan âlimlerden ders

⁷⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 374; İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 376.

⁸⁰ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 261.

⁸¹ İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 262; İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 376.

⁸² İbn Receb, *ez-Zeyl*, II, 262.

⁸³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 374.

⁸⁴ İbnü't-Tıktaka, *el-Fahrî*, çev. Ramazan Şeşen (İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2016), 234.

⁸⁵ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmet H. Khelejani (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 32.

⁸⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, XXIII, 374; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 142.

⁸⁷ Alex Mallett, "Sıbt İbn al-Jawzî", içinde *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, ed. Alex Mallett (Leiden: Brill, 2014), 85.

⁸⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 80.

okumaktı. Bunun yanında, kuvvetle muhtemel, farklı şehirlerdeki âlimleri ve kutsal yerleri ziyaret ederek sosyal bağlantılarını geliştirmeyi de arzuluyordu.⁸⁹ İlk durağı olan Bağdat ile Erbil arasındaki Dekûkâ beldesinde el-Hücce adlı bir vaizden hadis dinledi.⁹⁰ Bir süre sonra Erbil'e ve ardından Musul'a geçti. Gittiği yerlerde vaaz vermeyi de ihmal etmedi. Musul'da verdiği vaazlarla tıpkı 554/1160'ta öldürülen dayısı Abdülaziz gibi halkın teveccühünü kazandı. Musul'dan sonra vâsıl olduğu Harran'da hem vaaz verdi hem de Fahreddin İbn Teymiyye'nin (ö. 622/1225) talebesi oldu. Harran'ı müteakiben Halep'e vardı. Halep'te aralarında Hanefî fakih İftihareddin ve Abdurrahman bin el-Estaz'ın da bulunduğu bir grup şeyhten ilim tahsil etti. Halep'ten hareketle Dimaşk'a ulaştı ve Dimaşk Camii'nde vaaz oturumları düzenledikten sonra Kudüs'e kısa süreli bir ziyarette bulunup Dimaşk'a döndü (603/1206).⁹¹

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin Dimaşk'a ilk gelişinin yerleşme amacı taşıdığını kesin olarak söylemek güç olsa da yaklaşık üç yıllık ilmi seyahatin onun önüne Bağdat'a dönmek dışında iki farklı seçenek -Halep'e veya Dimaşk'a yerleşmek- çıkardığı belirtilebilir. Bu iki alternatif arasında Sıbt'ın ilk tercihi, Eyyûbilerin Halep hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir'in âlimlere sağladığı himayenin de etkisiyle Halep oldu (603/1206).⁹² Halep'i tercih etmesindeki diğer etken, kendisini Halep'e geldiği ilk andan beri yalnız bırakmayan ve yaptırdığı hankâhda misafir eden Zâhir'in azatlı kölesi Şehabeddin Tuğrul'un varlığıydı. Sıbt ile Şehabeddin arasında iyi bir ilişkinin olduğu Şehabeddin'in *Mir'âtü'z-zamân*'daki ölüm kaydından anlaşılmaktadır.⁹³ Ancak Sıbt'ın Halep'teki ikameti fazla uzun sürmedi ve yaklaşık iki yıl kaldıktan sonra 604/1208'de hacca gitmek üzere şehirden ayrıldı.⁹⁴ Hac dönüşünde ise hayatının kalan yıllarını geçireceği Dimaşk'a yerleşti.

Sıbt'ın Halep'i tercih etmesini sağlayan imkanların benzerleri ve hatta daha fazlası Dimaşk'ta da mevcuttu. Dönemin en önemli ilmi merkezlerinden biri Bağdat, diğeri ise Dimaşk'tı. İlim tahsilini ilerletmek isteyen pek çok kişi bu iki şehirde bulunma ihtiyacı hissediyordu. Ayrıca Dimaşk, Zengîlerle başlayan ve Eyyûbî idaresinde de devam eden süreçte istikrarlı bir yapıya kavuşmuş, şehrin önde gelen isimlerinin katkısıyla ilmî hayat zenginleşmişti.⁹⁵ Cevzîlerin yakın ilişki içerisinde olduğu Kudâme ailesi de Dimaşk'ta bulunuyordu. Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223) Bağdat'ta Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin talebesi olmuş⁹⁶ ve iki aile arasındaki irtibat da bu şekilde başlamıştı. Muvaffakuddin Bağdat'taki tahsilinin ardından Dimaşk'a yerleşmiş, Sıbt İbnü'l-Cevzî Dimaşk'a geldiğinde hem Muvaffakuddin'in eğitiminden geçmiş hem de başta onun ağabeyi Ebu Ömer olmak üzere ailenin diğer fertleriyle dostluk kurmuştu.⁹⁷

Sıbt'ın Dimaşk'a yerleşmesinde Bağdat'ta başlayan Cevzî-Kudâme teması ve sonrasında Sıbt'ın Dimaşk'a ilk ziyareti sırasında Kudâme ailesiyle tesis ettiği yakınlık ile Eyyûbîlerin Dimaşk'ta âlimlere sunduğu geniş imkânlar etkili olmuştu. Ancak bu iki etkene, Eyyûbîlerin Dimaşk hâkimi el-Melikü'l-Muazzam İsa'nın (ö. 624/1227), etrafında geniş kalabalıklar toplayan bir vaiz olan Sıbt'ın bu özelliğinden faydalanma arzusunu ilave etmek de mümkündür. Nitekim Sıbt İbnü'l-Cevzî şehre gelişinden kısa bir süre sonra, 607/1210 yılında Dimaşk Camii'nde halkı Haçlılara karşı cihada teşvik eden coşkulu bir vaaz vermiş ve ardından büyük bir kalabalığı arkasına toplayarak o sırada ordusuyla Nablus civarında bulunan Muazzam İsa'ya katılmıştı. Müslümanlar bu orduyla Nablus civarındaki bazı Frank köylerine saldırı düzenlemişlerdi.⁹⁸

⁸⁹ Michael Chamberlain, *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik Şam 1190-1350*, çev. Büşra Kaya (İstanbul: Klasik Yayınları, 2014), 154.

⁹⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 134.

⁹¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 135.

⁹² David Morray, "Sıbt Ibn al-Jawzi, Shams al-Din Abu'l-Muzaffer", *Medieval Islamic Civilization*, C. 1, Routledge, New York 2006, 742.

⁹³ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 327.

⁹⁴ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 157.

⁹⁵ Harun Yılmaz, *Zengî ve Eyyûbî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)* (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017), 171.

⁹⁶ Ferhat Koca, "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", içinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul 1999, 139.

⁹⁷ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 136.

⁹⁸ Morray, "Sıbt Ibn al-Jawzi", I, 742; Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 172.

Siyasi meselelerde toplumsal desteği ve katılımı sağlama hususunda ulemanın ve özellikle de halkın duygularına hitap edecek Sıbt İbnü'l-Cevzî gibi maharetli vaizlerin büyük önem taşıdığı açıktı. Bu durum sadece, Haçlılara karşı cihada teşvik etme noktasında değil, aynı zamanda iç siyasi hamleler için de geçerliydi. Ulemanın propaganda gücünün farkında olan Abbâsî halifesi Nâsır-Lidînillah, hilafet otoritesini kuvvetlendirme ve mezhep ayrımı gözetmeden devleti idare etme amaçlarının bir parçası olarak *Rûhu'l-ârifîn* adını verdiği bir hadis derlemesi hazırlamıştı.⁹⁹ Halife Nâsır, bu kitabın yayılması arzusundaydı ve bu görev de ulemaya düşüyordu. Sıbt İbnü'l-Cevzî, Eyyûbîlerin el-Cezîre meliki el-Melikü'l-Eşref Musa'nın isteği üzerine 613/1216 yılında Ahlat'a gitti ve *Rûhu'l-ârifîn*'i şerh etti. Ancak Eşref Musa, Sıbt'ı sadece kitap şerhi için çağırmamıştı, ondan kendi hâkimiyeti altındaki şehirlerde vaaz vermesini de istiyordu. Bunun üzerine Sıbt, Harran'a ve Rakka'ya giderek vaaz meclisleri düzenledi.¹⁰⁰

Eyyûbî meliklerinin idaresindeki birçok şehre vaaz vermek üzere davet edilen Sıbt, meliklerin güvendiği bir isim haline gelmişti. Ancak Sıbt'ın asıl yakın ilişki kurduğu, himayesinde bulunduğu ve siyaseten de destek olduğu isim, Dımaşk hâkimi Muazzam İsa'ydı. Kendisi de bir âlim olarak yetiştirilen İsa, Şafîlikten Hanefîliğe geçerek Eyyûbî ailesinin diğer mensuplarından farklı bir yol izlemişti. Muazzam İsa'nın Hanefîlik tercihinin muhtemel sebeplerinden biri, Hanefî şeyhler Taceddin el-Kindî ve Cemaleddin el-Hasiri'nin eğitiminden geçmesi ve onların etkisinde kalmasıydı.¹⁰¹ Sıbt İbnü'l-Cevzî de tıpkı İsa gibi mezhep değiştirmiş bir isimdi. Hanbelî ulema ailesine mensup olsa da Türk babası vasıtasıyla Sıbt'ın hayatında Hanefîliğin de önemli bir yeri vardı. Hanbelî bir çevrede büyümesi ve bir Hanbelî olarak tanınmış olması ona Hanefî kökenli olduğu gerçeğini unutturmamış ve bir süre sonra Sıbt, babasının mezhebine dönmüştü.¹⁰² Hayatının tam olarak hangi döneminde Hanefîliğe geçtiği bilinmese de bu tercihinin Dımaşk'ta yaşamaya başladığı yıllarda açığa vurduğu belirtilebilir. Zehebî (ö. 748/1348) ve İbn Şakir el-Kütübî (ö. 764/1363), Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin dünyevi kaygılarla Hanefîliğe geçtiğini belirterek¹⁰³, onun Muazzam İsa'nın mensubu bulunduğu mezhebe girerek maddi menfaat elde etmeyi amaçladığı imasında bulunurlar. İbn Tağriberdi (ö. 874/1470) ise Sıbt'ın “dünya için” Hanefî olduğu iddiasının gerçeği yansıtmadığını, onun zaten bir Hanefî olduğunu ve büyüüp ilmî bakımdan uzmanlaştıkça asıl mezhebini takip etmeye başladığını belirtir.¹⁰⁴

Hanefîliğe geçmesi Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin hayatında, kendisinin hamisi konumundaki Muazzam İsa'nın da bu mezhebe mensup olması sayesinde olumsuz bir değişime yol açmadı. Hatta Muazzam İsa tarafından Hanefî Şıbliyye Medresesi'nin müderrisliğine getirildi. Bu bakımdan Sıbt, melikle aynı mezhebi paylaşması sayesinde, Zehebî ve Kütübî'yi haklı çıkaracak şekilde dünyevi fayda da sağlamıştı (623/1226). Dolayısıyla Sıbt'ın, siyasi gücü elinde tutanlara yakın durmayı amaçladığını belirtmek mümkündür.¹⁰⁵ Ancak Sıbt'ın yakın ilişki ve iş birliği içerisinde olduğu meliklerin istediği yönde vaazlar vermesi, belirli bir tarafın sözcülüğüne soyunması, melikler arasındaki iktidar kavgalarından doğrudan etkilenmesi sonucunu yarattı. Eyyûbî meliklerinin birliği çoğu zaman pamuk ipliğine bağlı bir haldeydi. Daha önce Selahaddin-i Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) ve sonrasında kardeşi el-Melikü'l-Adil'in (ö. 615/1218) vefatlarını müteakiben Eyyûbî melikleri birbirleriyle mücadeleye girişmişti. El-Melikü'l-Adil sonrasında düzen, Muazzam İsa'nın Suriye'nin güneyi ve Filistin'e, Kâmil'in Mısır'a, Eşref Mûsâ'nın Kuzey Suriye ve Cezîre'ye hükmetmesi ve Kâmil'in Eyyûbî sultanı kabul edilip hutbede isminin okunması şeklindeki bir anlaşmayla sağlanmıştı.¹⁰⁶ Ancak Muazzam'ın 624/1227 yılındaki

⁹⁹ Hartmann, *an-Nâsir li-Din Allah*, 267.

¹⁰⁰ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 207.

¹⁰¹ R. Stephen Humphreys, *From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus* (Albany: State University of New York Press, 1977), 190.

¹⁰² Mallett, “Sıbt İbn al-Jawzî”, 91.

¹⁰³ Zehebî, *Târihu'l-İslâm*, ed. Ömer Abdüsselam Tedmürî, C. 48 (Beyrut: Darü'l-Kitabü'l-Arabi, 1999), 185; Muhammed bin Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*, ed. İhsan Abbas, C. 4 (Beyrut: Daru Sâdir, 1973), 356.

¹⁰⁴ İbn Tağriberdi, *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-Vâfi*, C. 12 (Kahire: Darü'l-Kitab ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2006), 233.

¹⁰⁵ Mallett, “Sıbt İbn al-Jawzî”, 91.

¹⁰⁶ Cengiz Tomar, “el-Melikü'l-Muazzam”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Ankara 2004, 71.

vefatının ardından, oğlu Nâsır Davud'un hakimiyetine geçen Dımaşk üzerinde yeni bir mücadele başladı. Bu sırada Haçlı tehlikesi de kapıda bekliyordu. Kâmil, Haçlılarla antlaşma yoluna gitti ve Kudüs'ü onlara vermeyi kabul etti. Durumu fırsat bilen Nâsır Davud, amcası Kamil'e karşı bir propaganda savaşı başlattı. Dımaşk'taki melikliğine yönelik en büyük tehdit olarak gördüğü Kâmil karşısındaki mücadelesine toplumsal destek sağlamayı amaçlayan Nâsır Davud, Sıbt İbnü'l-Cevzî'den Kudüs'ün ehemmiyetini ve kutsiyetini anlatan bir vaaz vermesini istedi (626/1229).¹⁰⁷ Bunun üzerine Sıbt, Dımaşk Camii'nde içlerinde Nâsır Davud'un da bulunduğu büyük bir kalabalığa hitap etti ve duygusal bir konuşma yaparak Kamil'e karşı tepki uyandırmaya çalıştı.¹⁰⁸

Vaazın ve vaizlerin politik bir araç olarak kullanılmasının dikkat çekici bir örneğini sunan Sıbt İbnü'l-Cevzî, melikler arası mücadelede kendisine açıkça bir taraf seçmiş oldu. Bu durum onun Dımaşk'taki geleceğini etkiledi ve dedesi Ebu'l-Ferec'in yaşadığı sürgün sürecine benzer bir gailenin içerisine düşmesine sebep oldu. Kamil'in Eşref ile anlaşarak Dımaşk'ı kuşatması üzerine Sıbt, iki Eyyübî melikine karşı savaşma fetvası verdi.¹⁰⁹ Mücadeleden galip çıkan Kâmil, daha sonra Eşref'le anlaştı ve Dımaşk'ı ona teslim ederek karşılığında Harran, Urfa ve Rakka'yı aldı. Nâsır Davud'a ise Kerek ve Nablus gibi birkaç kale verildi.¹¹⁰ Nâsır Davud, Dımaşk'tan çıkarılıp Kerek'e gönderildiğinde yanında Sıbt İbnü'l-Cevzî de bulunuyordu. Ancak Sıbt, 633/1235'te Eşref'le ilişkisini düzeltti ve Dımaşk'a döndü.¹¹¹

Dımaşk'ta fasılalarla birlikte ömrünün yaklaşık 50 yılını geçiren Sıbt İbnü'l-Cevzî, dedesi Ebu'l-Ferec ve dayısı Muhyiddin'in Bağdat'ta halife ve devlet adamlarıyla tesis ettikleri yakın ilişkilerin benzerini Dımaşk'ta Eyyübî melikleriyle kurmuştu. Diğer Cevzî mensupları gibi Sıbt da zaman zaman bu yakın ilişkilerin doğurduğu olumsuz sonuçlarla yüzleşmiş, ancak her şeye rağmen halkın ve devlet idarecilerinin nazarında çoğu zaman muteber bir âlim ve vaiz olarak kalmıştı. Bunun en son göstergesi de 654/1256'daki vefatının ardından cenazesine Dımaşk meliki Nâsır Yusuf ve şehrin diğer önde gelen kişilerinin de aralarında bulunduğu büyük bir kalabalığın katılması oldu.¹¹² Sıbt'ın vefatının ardından İzzıyye Medresesi'ndeki müderrislik görevi oğlu İzzeddin'e verildi. 660/1262 yılında vefat eden İzzeddin, Cevzî ulema ailesinin kaynaklarda adı geçen son mensubuydu.¹¹³

Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin hayatı, dedesi Ebu'l-Ferec'in ilmî ve siyasi mirasının izlerini taşımakla birlikte, içinde bulunduğu farklı sosyo-politik bağlam nedeniyle ondan ayrışan hususiyetlere de sahiptir. Hanbelî bir çevrede yetişmesine rağmen, Dımaşk'taki ilmî ve siyasî şartlar doğrultusunda Hanefîliğe yönelmesi, yalnızca bireysel kökenlerine dayalı bir tercih olarak değil, Eyyübî yönetimiyle kurduğu ilişkiler çerçevesinde değerlendirilmelidir. Öte yandan, dedesi gibi o da ulemanın siyasi iktidarlarla kurduğu himaye ilişkilerinin avantajlarından faydalanırken, bu ilişkilerin getirdiği riskleri de tecrübe etmiş ve sürgün gibi siyasi sonuçlarla karşılaşmıştır. Buna rağmen, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ilmî faaliyetleri, onu döneminin önemli alimlerinden biri haline getirmiştir. Onun yaşam öyküsü, Cevzî ailesinin farklı nesiller boyunca ilmî ve siyasi kimliğini nasıl şekillendirdiğini ve bu sürecin, dönemin siyasal ve entelektüel yapılarıyla nasıl iç içe geçtiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

SONUÇ

Bu çalışma, Cevzî ailesinin ticaretle meşgul olan bir aileden ilim ve vaizlik alanında etkili bir ulema ailesine dönüşüm sürecini ele alarak, İslam dünyasında ulema sınıfının şekillenmesi ve bu sınıfın siyasi ve toplumsal ilişkiler içindeki konumunu anlamaya katkı sunmaktadır. Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin ilmi ve toplumsal yükselişi, yalnızca şahsi yetenekleriyle değil, aynı zamanda içinde bulunduğu ilmî ve siyasi ağlar gibi faktörlerle mümkün olmuştur. Çalışmada ele alındığı üzere, bu dönüşüm süreci,

¹⁰⁷ Yılmaz, *Zengî ve Eyyübî Dımaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*, 193.

¹⁰⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 296-97.

¹⁰⁹ Sıbt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, XXII, 299.

¹¹⁰ İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 252.

¹¹¹ Morray, "Sıbt İbn al-Jawzî", I, 743.

¹¹² İbn Kesir, *Bidâye*, XIII, 354.

¹¹³ Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 349.

yalnızca bireysel bir başarının değil, daha geniş ölçekli bir toplumsal ve kurumsal yapının bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin vaizlik yeteneği, onun toplum üzerindeki etkisini artırmış ve siyasi çevrelerin dikkatini çekmesini sağlamıştır. Vaizlik, onun hem halk nezdinde muteber bir konum elde etmesinde hem de bazı devlet adamlarının desteğini kazanmasında etkili olmuş, ancak bu durum aynı zamanda onun siyasi değişimlerden doğrudan etkilenmesine de yol açmıştır. Bu noktada çalışma, ulemanın siyasi destek olmaksızın toplumsal etkisini sürdürebilmesinin güçlüğüne dikkat çekmektedir. Nitekim Ebu'l-Ferec'in kariyerindeki yükseliş ve düşüşler, ulemanın devlet himayesine bağımlı olduğunu ve bu himayenin mezhebi ve siyasi dönüşümlerle değişebildiğini göstermektedir.

Cevzî ailesinin ikinci kuşak mensupları, Ebu'l-Ferec'in oluşturduğu ilmî ve toplumsal mirastan faydalanarak benzer bir konum elde etmeye çalışmış, ancak siyasi himaye ilişkilerinin değişkenliği onların kariyerlerini de doğrudan etkilemiştir. Muhyiddin Yusuf'un halifenin annesi tarafından desteklenmesi, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin ise Bağdat'tan ayrılarak Dimaşk'ta yeni bir ulema çevresi oluşturması, ulemanın farklı siyasi konjonktürlere uyum sağlama yeteneğini göstermektedir. Bu bağlamda, bu çalışma, ulema sınıfının yalnızca bireysel yetenekler veya ilmî birikimle değil, aynı zamanda kurumsal ve siyasi bağlantılar ile şekillendiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca çalışma, vaazın bir kamusal faaliyet olarak ulema için nasıl bir meşruiyet aracı haline geldiğini ve bu meşruiyetin hem halk hem de devlet nezdinde kazançlar ve riskler barındırdığını göstermektedir. Cevzî ailesi örneğinde olduğu gibi, vaizlik yalnızca bir dinî hitabet pratiği değil, aynı zamanda sosyal statü, siyasi etki ve himaye ilişkilerinin merkezinde yer alan bir faaliyettir.

Sonuç olarak, Cevzî ailesinin ilmî ve siyasi yükselişi, bireysel başarıların ötesinde, İslam dünyasındaki ulema sınıfının işleyişine dair genel bir çerçeve sunmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın ortaya koyduğu temel katkılardan biri, ulemanın sosyal, siyasi ve ekonomik ağlar içindeki konumunu tarihsel bir örnek üzerinden değerlendirmesidir. Cevzî ailesinin serüveni, ulema-devlet ilişkilerinin dinamik yapısını ve ulema sınıfının zaman içerisindeki dönüşümünü anlamak için önemli bir örnektir.

KAYNAKÇA

- Ateş, Ali Osman. “İbn Nâsir es-Selâmî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul (1999): 225-226.
- Aykaç, Mehmet. “İbn Hübeyre, Ebü'l-Muzaffer”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 20, İstanbul (1999): 82-83.
- Chamberlain, Michael. *Ortaçağ'da Bilgi ve Sosyal Pratik Şam 1190-1350*. çev. Büşra Kaya. İstanbul: Klasik Yayınları, 2014.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî. *Oğluma Mektup*. çev. Gamze Özden. İstanbul: Beyan Yayınları, 2017.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî. *el-Muntazam fî târihi'l-mülûk ve'l-ümem*, C. 17, 18, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1992.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî. *Kitabu'l-Kussâs ve'l-müzekkirîn*, ed. Muhammed bin Latîfî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamiyye, 1988.
- Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî. *Meşyehatü İbni'l-Cevzî*, Beyrut: Dârü'l-Garbu'l-İslam, 2006.
- Gilbert, Joan Elizabeth. “*The Ulama of Medieval Damascus and the International World of Islamic Scholarship*.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, California Üniversitesi, 1997.
- Güzel, Fatih. “*Nâsir li-Dinillâh'ın Halifelîği ve Şahsiyeti*.” Yayımlanmamış Doktora Tezi, Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2014.
- Hartmann, Angelika. *an-Nâsir li-Din Allah (1180-1225) Politik, Religion, Kultur in der spaten Abbasidenzeit*. Berlin: Walter De Gruyter, 1975.
- Hibrî, Tayeb. *The Abbasid Caliphate*. Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
- Hourani, Albert. *Arap Halkları Tarihi*. çev. Yavuz Alogan. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.

- Humphreys, R. Stephen. *From Saladin to the Mongols The Ayyubids of Damascus*. Albany: State University of New York Press, 1977.
- İbn Hallikân. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. ed. İhsan Abbas. C. 3, Beyrut: Dâru Sâder, 1970.
- İbn Kesîr. *el-Bidâye ve'n-nihâye Büyük İslam Tarihi*. çev. Mehmet Keskin. C. 12, 13, İstanbul: Çağrı Yayınları, 1995.
- İbn Receb. *ez-Zeyl 'alâ Tabakati'l-Hanâbile*. ed. Muhammed Hamid el-Faki. C. 1, Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1952.
- İbn Receb. *ez-Zeyl 'alâ Tabakati'l-Hanâbile*. ed. Muhammed Hamid el-Faki. C. 2, Kahire: Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1953.
- İbn Tağrıberdî. *el-Menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*. C. 12, Kahire: Darü'l-Kitab ve'l-Vesâiku'l-Kavmiyye, 2006.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *Büyük İslam Tarihi*. C. 11, İstanbul: Bahar Yayınları, 1985.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-târih*. C. 10, Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-İmâd. *Şezerâtü'z-zeheb*. ed. Abdükâdir el-Arnâut ve Muhammed el-Arnâut. C. 6, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1988.
- İbnü't-Tıktaka. *el-Fahrî*. çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2016.
- Kallek, Cengiz. "İbnü'l-Cevzî, Ebû Muhammed", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 20, İstanbul (1999): 542-543.
- Koca, Ferhat. "Hanbelî Mezhebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 15, İstanbul (1997): 525-547.
- Koca, Ferhat. "İbn Kudâme, Muvaffakuddin", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 20, İstanbul (1999): 139-142.
- Kütübî, Muhammed bin Şâkir el-. *Fevâtü'l-vefeyât ve'z-zeyl 'aleyhâ*. ed. İhsan Abbas. C. 4, Beyrut: Daru Sâdir, 1973.
- Laoust, Henri. "İbn al-Djawzî", *The Encyclopedia of Islam New Edition*. C. 3, Leiden (1986): 751-752.
- Liew, Han Hsien. "İbn al-Jawzî and the Cursing of Yazîd b. Mu'âwiya: A Debate on Rebellion and Legitimate Rulership", *Journal of the American Oriental Society* 139, S. 3 (2019): 631-646.
- Liew, Han Hsien. "Piety, Knowledge, and Rulership in Medieval Islam: Ibn al-Jawzî's Ameliorative Politics." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harvard Üniversitesi, 2018.
- Makdisi, George. *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*. çev. Ali Hakan Çavuşoğlu ve Tuncay Başoğlu. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Mallett, Alex. "Sibt Ibn al-Jawzî." İçinde *Medieval Muslim Historians and the Franks in the Levant*, ed. Alex Mallett, Leiden: Brill, (2014): 84-108.
- Mason, Herbert. *Two Statesmen of Mediaeval Islam*. Netherlands: The Hague, Mouton&Company, 1972.
- Murray, David. "Sibt Ibn al-Jawzi, Shams al-Din Abu'l-Muzaffer", *Medieval Islamic Civilization*. C. 1, Routledge, New York (2006): 742-743.
- Ocak, Ahmet. *Nizâmiye Medreseleri*. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2020.
- Ocak, Ahmet. *Selçukluların Dinî Siyaseti*. İstanbul: Tatav Yayınları, 2002.
- Özen, Şükrü. "İbn Ebu Ya'la", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 19, İstanbul (2019): 447-448.
- Peacock, A.C.S. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu*. çev. Özkan Akpınar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2020.

- Reşidüddin Fazlullah. *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısım)*. çev. İsmail Aka vd. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.
- Safedî. *el-Vâfi bi'l-vefeyât*. ed. Ahmed el-Arnâut ve Türkî Mustafa. C. 18, 29, Beyrut: Darü'l-İhya et-Turâsü'l-Arabî, 2000.
- Sevim, Ali ve Merçil, Erdoğan. *Selçuklu Devletleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Sıbt İbnü'l-Cevzî. *Mir'âtü'z-zamân fî târihi'l-a'yân*. C. 20, 21, 22, Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l Âlemiyye, 2013.
- Sübkî, Tâceddin. *Tabakatü's-Şâfi'yyeti'l-kübrâ*. ed. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Abdülfettâh Muhammed el-Hulv. C. 5, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye.
- Swartz, Merlin L. *A Medieval Critique of Anthropomorphism Ibn al-Jawzi's Kitâb Akhbar as Sifat*. Leiden: Brill, 2002.
- Swartz, Merlin L. *Ibn al-Jawzi's Kitâb al-Qussâs wa'l-mudhakkirîn*. Beyrut: Dar el-Machreq, 1986.
- Tomar, Cengiz. "el-Melikü'l-Muazzam", *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 29, Ankara (2004): 71-73.
- Vanessa, Van Renterghem. "Baghdâd under the Saljûqs." İçinde *Baghdad From Its Beginnings to the 14th Century*, ed. Jens Scheiner ve Isabel Toral, Leiden: Brill, (2022): 227-264.
- Yavuz, Yusuf Şevki ve Avcı, Casim. "İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec". *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 20, İstanbul (1999): 543-549.
- Yılmaz, Harun. *Zengî ve Eyyûbî Dimaşk'ında Ulema ve Medrese (1154-1260)*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Zehebî. *Kitabu Tezkiretü'l-Huffâz*. C. 4, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Zehebî. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'*. C. 21, 23, Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1984.
- Zehebî. *Târîhu'l-İslâm*. ed. Ömer Abdüsselam Tedmürî. C. 48, Beyrut: Darü'l-Kitabü'l-Arabi, 1999.